

Yes, we (s)can – főbb szereplők és nézőpontok a Snowden-ügyben

A cikk célja a 2013 júniusában kirobbant amerikai megfigyelési-kémkedési botrány, a „Snowden-ügy” első félévének bemutatása a főbb szereplők és azok álláspontjainak ismertetésével. Az ügy egyelőre három nagyobb témára bontható: 1. amerikai telefon-lehallgatás, 2. amerikai cégek globális szolgáltatásain keresztül totális megfigyelés, 3. magas beosztású politikusok megfigyelése világszerte. A tanulmány ezeket az ügyeket egyben mutatja be a főbb szereplőkön és nézőpontjaikon keresztül. A történéseket elindító Snowden, az esetekről beszámoló média, a közvélemény, az NSA, Obama elnök, a jogvédők, az érintett nagy cégek, illetve az amerikai szövetségesek (elsősorban Európa) állnak az írás fókuszpontjaiban. A tanulmányt a szerző saját nézőpontjának ismertetése zárja. A tanulmányt elsősorban azoknak ajánljuk, akik a Snowden-ügy történéseit (első szintjét) szeretnék röviden, de átfogóan megismerni.

Kulcsszavak: adatvédelem, alapjogok, Big Data, Cisco, demokrácia, Edward Snowden, Egyesült Államok, Facebook, Google, internet, jogvédők, kémkedés, kutatás, média, megfigyelés, NSA, Obama, Patriot Act, politika, privacy, rendőrállam, szabadság

Szerzői információ:

Dr. Pintér Róbert a Corvinus Egyetem Infokommunikációs Tanszékének adjunktusa és az eNET Internetkutató és Tanácsadó Kft. mobil kutatásokért és e-kereskedelemért felelős kutatásvezetője. 2008–2012 között az Ipsos online stratégiai igazgatója, majd ügyfélkapcsolati igazgatója Magyarországon, Csehországban és Oroszországban. 2008-ig a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen működő Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkatársaként dolgozott. 1999 óta foglalkozik az információs társadalom és az internet jelenségeinek kutatásával, számos tanulmány szerzője. Az Információs Társadalom folyóirat egykori főszerkesztője (2005–2008), jelenleg a szerkesztőbizottság tagja.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Pintér Róbert. „Yes, we (s)can – főbb szereplők és nézőpontok a Snowden-ügyben”.

Információs Társadalom XIII, 3–4. szám (2013): 28–42.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XIII.2013.3-4.2>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Pintér Róbert

Yes, we (s)can – főbb szereplők és nézőpontok a Snowden-ügyben

Bevezetés

Bebizonyosodott, hogy amit sejtettünk, az maga a valóság. Az Egyesült Államok módszeresen és rendszeresen megfigyeli az embereket az interneten és a telekommunikációs hálózatokon. Nem csak célzottan, megalapozott gyanú esetén, bírói engedély birtokában vagy terrorizmust feltételezve teszi ezt, betartva a saját maga által hozott, publikusan elérhető jogszabályokat, hanem információkat előzetes gyanú nélkül összegyűjtve, azokat elemezve, hátha találnak „valamit”, illetve eltárolva, hátha később jó lesz még az valamire. Mindez a jogvédők – és az ügyek kiszivárogtatója, Edward Snowden – szerint alkotmányellenes, mivel sérti az emberek szólásszabadsághoz és magánszférához való jogát, valamint sérti az előzetes ok nélküli házkutatás tilalmát, amelyeket az amerikai alkotmány első és negyedik kiegészítése garantál.

A Snowden-ügy megosztja a különböző szereplőket, akik eltérően ítélik meg a történeteket – sőt, már abban is nézeteltérések vannak, hogy egyáltalán mi is történt (hazaárulás, az évszázad leleplezése vagy egy örült ámokfutása) és mi folyik az NSA által létrehozott rendszerekben (jogszerű információgyűjtés vagy visszaélés az adatokkal és a technológiai lehetőségekkel). Tanulságos, hogy melyik érintett mit gondol az ügyről, ezért az alábbiakban bemutatom, hogy az elérhető anyagok – elsősorban újságcikkek – alapján a főbb szereplőknek feltehetően mi az álláspontja a történetben.

Snowden: az embereknek tudnia kell róla

Az ügy kiindulópontja Edward Snowden, akinek a nevét ma már mindenhol ismerik a világon, ő volt az, aki kiszivárogtatta, hogy az Egyesült Államok olyan informatikai rendszereket épített ki, amelyek segítségével a korábbiaknál sokkal nagyobb mértékben válik megfigyelhetővé az emberek elektronikus kommunikációja és tevékenysége. Snowden tettét azzal indokolta, hogy az NSA által működtetett rendszerek létéről és működéséről tudniuk kell az embereknek (public) és nekik maguknak kell megítélniük, hogy elfogadható-e, igazolható-e azok létezése: „informálni kell az embereket, hogy

mit tesznek a nevükben és mit tesznek ellenük”¹ (Greenwald et. al, 2013; saját fordítás). Nem azoknak kell ugyanis egy ilyen rendszer létezését megítélniük, akik jól felfogott üzleti érdekből az adófizetők pénzén titokban üzemeltetik azt.

Majdnem biztos, hogy Snowden egy életre eldobta magától a nyugodt, kispolgári életet és annak jövőbeli lehetőségét, amikor elhagyta kényelmes, évi 200 ezer dolláros állását és lakását Hawaiiin. Jobb esetben is legalább az önkéntes száműzetés és a bujkálás lesz a jutalma, miközben a feje felett mindvégig ott lóg egy, akár életfogytiglani börtönbüntetéssel záródó büntetőper, ha úgy dönt, hogy mégis hazatér.² Vajon kinek volna bátorsága hasonló helyzetben utána csinálni mindezt?

Snowden saját önképe szerint olyan hazafi, aki akár saját kormányával szemben is hajlandó fellépni, életének kockáztatása árán is, hogy megvédje az ország alkotmányos berendezkedését és értékeit. Ugyanakkor tisztában van vele, hogy amit tett, az csupán a kiindulópont, és megítélése nem feltétlenül csak a saját értékrendjén alapul majd, mint ahogy a következmények is jóval túlmutatnak személyén. Innen nézve Snowden áldozatvállalása akkor érte meg, ha a kikerült információk hatására történik valami, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. Ha az Egyesült Államoknak el kell számolnia a saját állampolgárai, a média, a vállalkozások... és szövetségesei felé. Ha ez nem történik meg, akkor Snowden feleslegesen vállalta a kockázatot, és dobta sutba kényelmes életét.

Nem biztos tehát, hogy Snowden „győz”, tehát érdemi változás történik a megfigyelés jelenlegi gyakorlata terén. Ez esetben is igaza lehet viszont Snowdennek – morális értelemben vett győzelme tehát szerintem megkérdőjelezhetetlen –, hogy most még talán utoljára van lehetőség visszazerezni a kontrollt a technológia által lehetővé tett totális ellenőrzés fejünk fölött kiépülő rendszere felett. Később erre ugyanis egyre kevesebb a valószínűség és a lehetőség, miközben a technológiai lehetőségek csábítása túl erős a nemzetbiztonságot kiemelten kezelő állam számára.

Média: több mint botrány!

A média számára a botrány megélhetést jelent, minél jobban érdeklí valami az olvasókat, annál több lapot (interneten megjelenést, televízióban nézettséget stb.) lehet vele eladni, ami növeli a bevételeket, és az alkalmazottak megélhetésén túl extraprofithoz juttatja a tulajdonosokat is. A kérdés ebben az esetben az, hogy vajon nagyobbra fújta-e a média a Snowden-ügyet, mint amekkora az valójában – több figyelmet szentelt-e neki, mint kellett volna, csupán azért, hogy azzal a saját hasznát növelje? Ennek megítélése elég nehéz, feltehetően nem is lehetséges időben ilyen közel az ügy kirobbanásához objektíven értékítélet mondani. Viszont azok, akik pénzéhes, szenzációhajhász firká-

¹ „to inform the public as to that which is done in their name and that which is done against them”. Greenwald et. al, 2013

² Snowden pontosan tisztában volt azzal, hogy súlyos következménye lesz döntésének életére, az újságíróknak ezt mondta a kiszivárogtatás előtt: „Megértem, hogy szenvedni fogok a tetteimért, és hogy ennek az információnak az emberekhez való visszajutása jelzi a végzetem.” („I understand that I will be made to suffer for my actions, and that the return of this information to the public marks my end.” Gellman, 2013; saját fordítás).

szoknak próbálják beállítani az ügy kirobbantóit, kétségtelenül tévednek, ugyanis a fő motivációt nem ez jelentette és jelenti. Nem a bulvármédia logikája működteti az ügyet (legalábbis a kiszivárogtatáshoz közeli szinten), sokkal inkább igaz az, hogy a média a kontroll szerepét játssza, és negyedik hatalmi ágként tűnik fel a történetben. Erre apelált egyébként Snowden is, amikor a sajtóhoz fordult. Nem véletlen, hogy a *The Washington Post* és a *The Guardian* választotta a kiszivárogtatás partnerének. Ezek azok a lapok, amelyek korábbi kiállításukkal hasonló ügyekben, illetve globális médiajelenlétükkel erre a legalkalmasabbnak tűntek.

Snowden választásának helyességét igazolja, hogy a *The Guardian* az sem tántorította el, amikor angol hivatalnokok 2013 augusztusában egy házkutatás keretében elpusztították a lap merevlemezeit annak érdekében, hogy leállítsák a szivárogtatást (állítólag egy, a házkutatást végző hivatalnok ezt a következő szavakkal kommentálta: „Kiszórákoltatok magatokat. Most már vissza akarjuk kapni a cuccot.”³ Newton, 2013; saját fordítás). Ugyanakkor ez sem állította meg a kiszivárogtatást, sőt, Alan Rusbridge, a *The Guardian* szerkesztője 2013 novemberében azt közölte egy parlamenti képviselők előtti meghallgatáson, hogy eladdig mindössze a Snowden által átadott anyag 1%-át tették közzé, és a legrosszabb még hátravan. (BBC, 2013)

A *The Guardian* szerkesztője szerint az ügyben érintett újságírók hazafiak, és üdvözlö a demokráciát, illetve a szabad sajtót. Amikor a meghallgatáson feltették neki a kérdést, hogy szereti-e a hazáját, őszintén meglepődött a kérdésen, majd közölte: azt szereti hazájában, hogy szabad a média, szabadon megvitathatják az ilyen ügyeket és nem egy titkosszolgálat mondja meg, mit írjanak meg az újságok, mint más, nem demokratikus országokban. A lap az ügy kirobbanása óta eltelt fél évben nem látott vagy kapott egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a kiszivárogtatás tényleg veszélyeztetné a nemzetbiztonságot, mint ahogy azt előszeretettel hangoztatják az ügy ellenzői – elsősorban ugyanis erre hivatkozva szeretnének véget vetni a Snowden által átadott iratok feldolgozásának és folyamatos közlésének a brit *The Guardiannál*. (BBC, 2013)

Public: kit érdekel? Tényleg, kit?

Botrány! – gondolhatnánk a média beszámolóí alapján. Ha azonban megnézzük az amerikaiak korai reakcióját az ügyről, például a Pew Research kutatása alapján (People Press, 2013), akkor azt láthatjuk, hogy nincs is „ügy”, az emberek többsége támogatja a telefonvonalak lehallgatását a terrorizmus elleni harc eszközeként.⁴ Ezek szerint már jó előre, 9/11 (a 2001. szeptemberi terrortámadások) után „beázta” az amerikai közvélemény a totális megfigyelhetőség lehetőségét, csak az volt igazán kérdés, hogy mikor derül ki, tényleg létezik ilyen rendszer. Az amerikaiak többsége közel egy évtizede elfogadja, hogy a kormány a terrorizmus utáni hajsza érdekében megsértse a magánszfé-

³ „You’ve had your fun. Now we want the stuff back.” Newton, 2013.

⁴ Több lehallgatási ügy is borzolta a kedélyeket Snowden 2013. júniusi színre lépését követően, ez az amerikai telefon lehallgatási ügy volt az első, majd a PRISM rendszerről szólt a második, és az ismert külföldi politikusok lehallgatásáról szóló ügy a harmadik, 2013 októberében. Ezekről később részletesebben is szólok.

ráját. Ezért aztán az sem lehet igazán meglepő, hogy a többség az NSA most kiderült konkrét gyakorlatát is támogatja. A szabadság (freedom) nincs ingyen (free) – igazolják álláspontjukat.

Balról vagy jobbról?

Persze, ha jobban megnézzük az adatokat, akkor azért felfedezhetünk egyfajta politikai igazodást a véleményekben, ami csak elsőre furcsa, valójában teljesen logikus (legalábbis magyar fejjel): a demokrata szavazók a demokrata vezetés alatt fogadják el inkább az állami megfigyelést, a republikánus szavazók pedig a republikánus vezetés alatt. Feltehetően kevésbé érzik úgy, hogy a saját táboruk vezetőitől tartaniuk kellene, és kevésbé feltételezik azt, hogy visszaélnének egy ilyen rendszerrel az általuk választott politikusok. Ugyanez a bizalom már nincs meg akkor, ha ellenzékben vannak, ez esetben több rosszat el tudnak képzelni azokról a vezetőkről és indítékaikról, akikre nem szavaztak, mégis vezetik az országot.

Más felmérések szerint viszont az emberek inkább elítélik az NSA gyakorlatát: „A szavazók ötvenhét százaléka országszerte úgy hiszi, valószínű, hogy az NSA adatait arra fogják használni más kormányzati ügynökségek, hogy a politikai ellenfeleket zaklassák”⁵ (Rasmussen Reports, 2013; saját fordítás). Tehát, bár a terrorizmus elleni harcként elfogadható az emberek számára akár az amerikai állampolgárok megfigyelése is, abban már nem bíznak, hogy ezeket az adatokat másra nem használják fel a későbbiekben a kormányhivatalok.

Hazaáruló vagy vészharang-kongató?

De vajon mit gondolnak az emberek az egész botrány kirobbantójáról, Edward Snowdenről? Az ügy kezdetén annyira kevés volt az információ Snowdenről, hogy még az is természetesnek tűnt, közösségi, vagy egyéb webes aktivitásai alapján próbáljanak meg személyiségprofil rajzolni róla. Az *Ars Technica* oldalain hamar aktív fórumozóként azonosították Snowdent, és több száz fórumbejegyzésből próbálták összerakni a „profilját”, kitalálni, hogy vajon mi vezethetett el tettehez. Kevés sikerrel. Az emberek ugyanis nem úgy működnek, hogy egy-egy meghatározó tettük motivációit csak úgy azonosítani lehetne korábbi viselkedésük alapján – a felhasználók és az újságírók viszont pont ilyen szemmel vizslatták Snowden internetes aktivitásait, hátha rábukkannak arra, ami elvezetett döntéséhez (Kuchera, 2013).

Szerintem az igazán izgalmas kérdés azonban az – részben függetlenül Snowden tettétől –, hogy hogyan ítéljük meg Snowdent, vagy még inkább, mit gondolnak róla az amerikaiak: hős, vészharangkongató, disszidens, kém, áruló, vagy hazafi? Snowden megítélésének tekintetében a skála egyik végén feltehetően Daniel Ellsberg áll, aki szerint Snowden nemzeti hős, és több ilyen vészharangkongató állampolgárra volna szükség

⁵ „Fifty-seven percent (57%) of voters nationwide believe it is likely the NSA data will be used by other government agencies to harass political opponents.” (Rasmussen Reports, 2013)

(Ellsberg, 2013). Ellsberg azon kevés ember közé tartozik, aki feltehetően pontosan tudja, mit élhet át most Snowden, ő volt ugyanis az, aki 1971-ben kiszivárogtatta a Pentagon Iratokat, amelyért akkor jelentős üldöztetésben volt része. Igaz, ő nem hagyta el az országot. Snowden kevésbé híres sorstársai – akiket szintén kiszivárogtatással vádolnak, vádoltak vagy ítélték el az Egyesült Államokban – egyébként azt tanácsolták Snowdennek, hogy ne is térjen haza, mert nagy valószínűséggel nem volna pártatlan az az eljárás, amelynek a végén ítéletet hoznának az ügyében (Tarabay, 2013). Természetesen lehet elfogultsággal vádolni ezeket az embereket, de elgondolkodtató az álláspontjuk.

A skála másik végén azok állnak – mint például John Bolton, korábbi ENSZ-nagykövet –, akik szerint Snowden áruló és disszidens, akinek nem állt jogában a kiszivárogtatott anyagokat kiadni a médiának, pláne más országoknak (például a neki menedéket nyújtó Kínának és Oroszországnak), illetve elmenekülni a törvények elől (Nesnera, 2013). Az, hogy Snowden a médiának szivárogtatta ki az amerikai titkokat, még rosszabb is, mintha csak egyszerűen kémkedett volna, mert így nem csupán egyetlen kormány szerezhette tudomást az amerikai titkokról, hanem mind a 190.

Azok, akik hazaárulónak tartják Snowdent, azzal érvelnek, hogy amennyiben bármilyen visszasságról tudomást szerzett, azt feletteseinek kellett volna jelentenie. Ezzel az állásponttal azonban az a probléma, hogy Snowden próbálta a hivatali utat követni, de nem járt sikerrel, sőt arról is tudott, hogy más, javító szándékkal fellépő alkalmazottai a rendszernek hogyan jártak, amikor fel akarták hívni a politikusok vagy a nyilvánosság figyelmét a rendszer hiányosságaira.⁶ Az elmúlt években többen jelezték, köztük magas beosztású NSA alkalmazottak is, hogy gond van az NSA gyakorlatával, szervezeten belüli és politikai (például szenátusi) vonalon azonban ellenállásba ütköztek, és végül gyakorlatilag nem történt semmi, csak azok ellen indítottak eljárást, akik jelezték a problémát. Az érintettek azt mondják, Snowden jól tette, hogy a sajtóhoz fordult, neki sikerült az, ami nekik nem: felhívni a közvélemény figyelmét a történetekre (Eisler–Page, 2013).

NSA: csak egy 20 milliós „programocska”

Az NSA álláspontja viszonylag egyértelmű: az ügyben megismert rendszerek kiépítésében és üzemeltetésében jogszerűen járnak el, a nyilvánosságra került programok működésére pedig szükség van ahhoz, hogy sikerrel folytassák a terrorizmus elleni harcot. Ezen érvelés alapján Snowden komolyan ártott a nemzetbiztonságnak és bűncselekményt követett el, amikor eltulajdonította a becslésük szerint 50–200 ezer darab közötti iratot, és átadta azokat a médiának. Ezért bíróság elé kell állnia és felelnie tetteért.

⁶ Snowden nem véletlenül választotta a kiszivárogtatás médián keresztüli módját a nyomásgyakorlásra. 2012-ben látta a William Binney-ről szóló filmet (Poitras, 2012). Binney veterán NSA alkalmazott, aki a 2000-es évek elején kérte a Védelmi Minisztériumot, hogy vizsgálja ki az NSA háza táján folyó pazarló ügyeket, amelyek egy totális megfigyelő rendszer kiépítésére irányultak. Ez a rendszer Binney szerint jobb, mint ami valaha volt a Stasinak, Gestapónak vagy a KGB-nek (Shorrock, 2013). Binney nem járt sikerrel, félreállították, és még évekkel később is nyomozást folytatott ellene az FBI. Snowden ezt a sorsot akarta elkerülni.

Ugyanakkor John Kerry, az Egyesült Államok külügyminisztere 2013 őszén már úgy nyilatkozott, hogy az NSA „túl messzire” ment néhány, a megfigyeléssel kapcsolatos akciójával, és ígéretet tett arra, hogy ezt meg fogják állítani (Riechmann, 2013). Ez azonban sokkal inkább tekinthető diplomáciai manővernek amiatt, hogy 2013 októberében kiderült: az NSA vezető beosztású külföldi politikusokat is megfigyelt hosszú éveken keresztül, mint amilyen például az USA-val szövetséges Németország kancellárja, Angela Merkel.

A Snowden-ügy kezdetén, amikor napfényre került az internetes adatgyűjtést lehetővé tévő PRISM program létezése, az NSA úgy állította be, mintha egy kis költségvetésű programról volna szó, amely mindössze 20 millió dolláros éves költségvetéssel fut (Taylor, 2013). Az NSA szerint Snowden pedig olyan technikus, akinek igazándiból sem a megfelelő tudása, sem a legális lehetősége nem volt meg ahhoz, hogy érdemi adatokhoz férhessen hozzá, ráadásul egy alvállalkozónál dolgozott, nem is volt soha NSA-alkalmazott.

Felmerül persze a kérdés, hogy vajon évi 20 millió dollárból fent lehet-e tartani egy olyan rendszert, ahol csupán egyetlen alvállalkozónál dolgozó egyszerű technikusnak 200 ezer dollár az éves fizetése? Aligha. Elég lehet-e 20 millió dollár arra, hogy ennyi adatot mozgassanak, elemezzenek, tároljanak – hiszen, ha igazak a kiszivárgott anyagok, akkor a PRISM az egyik legszofisztikáltabb Big Data (nagy adat) projekt, amiről eddig tudomásunk van (Gallagher, 2013).

Obama: Yes, we (s)can – a megfigyelést ellenzőből totális támogató

A Snowden-ügy kirobbanása idején, rögtön a kiszivárogtatást követően kiderült, hogy amerikai állampolgárok telefonhívásait rutinszerűen megfigyeli és ellenőrzi az NSA, attól függetlenül, hogy folyik-e ellenük valamilyen vizsgálat terrorizmus gyanújával vagy sem. Az elnöki reakció erre az volt, hogy a terrorizmus valódi veszélyt jelent, és az állampolgároknak meg kell bízniuk a kormányzatban, valamint az eszközeiben, mert olyan belső mechanizmusokat építettek ki, amelyek garantálják, hogy ne sértsenek meg a működés közben semmilyen jogszabályt (mivel azonban a szabályok titkosak, azokat sajnos nem ismerheti meg a nyilvánosság) (New York Times Editorial, 2013).

A bizalomra való apellálás meglehetősen gyenge érvelésnek bizonyult, amit az interneten ekkoriban elterjedt karikatúrák is jól jeleznek:

1. kép

Obama megfigyel (Jordan, 2013)

A feliratok a képen:

Telefonáló férfi: Hé, bébi, mi van rajtad?

Telefonáló nő: Ne akard megtudni!

Obama: Igen, áruld el nekünk!

A fordulat Obama megfigyeléshez való hozzáállásában akkor következett be, amikor azzal kellett szembesülnie, hogy majdani főparancsnokként az ő felelőssége lehet az amerikai állampolgárok védelme – később, amikor elnökké vált, ez tovább erősödött. Az egyik legelső jelentés, amit elnökként bekért, az NSA megfigyelési rendszerével foglalkozott, illetve hogy ez milyen jogszabályi alapokon áll. Obamát megnyugtatta a jelentés,

Obamának 8 pontot esett a népszerűsége 2013 júniusára (45 pontra), és már a társadalom többsége (54%) gondolta úgy, hogy rosszul végzi a munkáját. Elnöksége alatt ez volt a legelső alkalom, hogy a többség negatívan ítélte meg az elnököt. Mindez a lehallgatási botrányon túl egyébként további „ügyeknek” is köszönhető volt, azonban kétségtelenül szerepet játszott benne a lehallgatás is (akiraly, 2013).

Nem kézenfekvő ugyanakkor, hogy hogyan lett Obamából mint demokrata elnökből a megfigyelés és lehallgatás lelkes támogatója (Klaidman, 2013). Obama még mint elnökjelölt támogatta 2008-ban, hogy az NSA lehallgathassa a telefonhívásokat, ugyanakkor jelöltként bírálta a Bush adminisztráció felhatalmazás nélküli lehallgatási programját (Terrorist Surveillance Program, TSP). 2008 júniusában elfogadtak egy új szabályozást, amit kellenül, de Obama is megszavazott. Ez kimondta, hogy a lehallgatások tovább mehetnek, de bírósági jóváhagyással a FISA (Foreign Intelligence Surveillance Act) rendelkezései szerint. Obama ezt úgy kommentálta, hogy „[e]zzel a kompromisszumos szabályozással megmarad a terrorizmus elleni harc fontos eszköze, de véget ér az elnök illegális programja a felhatalmazás nélküli megfigyelésre.” (Klaidman, 2013; saját fordítás)⁷

⁷ „Under this compromise legislation, an important tool in the fight against terrorism will continue, but the president’s illegal program of warrantless surveillance will be over.” (Klaidman, 2013)

és az Obama-adminisztráció elég agresszívan kezdte el használni a rendelkezésre álló eszközöket. Ehhez a Patriot Act 215-ös kiegészítésének elég sajátos értelmezése adta a legális alapot (ez teszi lehetővé, hogy titkos módon adatokat gyűjtsenek vállalatoktól) – szakértők szerint olyasmit is beleértettek ebbe a kiegészítésbe, ami erősen vitatható. Ezzel Obama tulajdonképpen folytatta a Bush-kormányzat gyakorlatát, és legalizálta azt, ami egyúttal azt is jelenti, hogy mindkét politikai oldal elfogadta ezeknek az eszközöknek a széles körű használatát. Nem volt várható tehát, hogy a közeljövőben nagyobb politikai erőnek érdekében álljon megkérdőjelezni a meglévő gyakorlatot. Ám ekkor színre lépett Edward Snowden.

Jogvédők: az alkotmányos jogok sárba tiprása

Snowdent egyelőre az vigasztalhatja, hogy ha az emberek egy jó része ki is áll Obama és a terrorizmus elleni harccal legitimizált megfigyelés rendszere mellett, illetve ha sokan hazaárulónak is tartják őt, a civil szabadságjogokat védő szervezetek együttes erővel léptek fel 2013 nyarán (Reitman, 2013), követelve, hogy hagyjanak fel az alkotmányosértő gyakorlattal, illetve állítsanak fel vizsgálóbizottságot a történet kivizsgálására. A kezdeményezéshez egyszerű állampolgárok is csatlakozhatnak a Stopwatching.us oldalon.

A jogvédők szerint az amerikai alkotmánnyal nem összeegyeztethető az a gyakorlat, hogy alapos gyanú és valódi bírói végzés nélkül végezhet az NSA megfigyelést. A Patriot Act 215-ös kiegészítésének gumiszabályként való alkalmazása és titkos, automatikus vagy tömeges bírói végzések kiadása nem elfogadható. A Kongresszus nem adhat felhatalmazást arra, hogy ezzel a megfigyelési gyakorlattal hatályon kívül helyezze az alkotmány negyedik kiegészítését (Ellsberg, 2013).

Kétségtelen, hogy a jogrendszer nem tart lépést a technológia fejlődésével. A 21. század elejére a technológia lehetővé tette azt, hogy hatalmas méretű adatgyűjtés folyjon az egyébként is technológiai hálózatokra terelődő emberi kommunikációról, és az így összegyűjtött adatokat tárolják, rendszerezik, feldolgozzák. Ha a kiszivárgott információk igazak, akkor az NSA különböző fedőnevű programok segítségével a valaha volt legnagyobb Big Data projektet üzemelteti, ahol a nagyobb számítási és tárolási kapacitás egy új minőségi szinten képes kiszolgálni az állam évszázados igényeit, miközben annak szabályozása még a korábbi gyakorlatokra és lehetőségekre épül.

Az Obama-adminisztráció tehát látszólag sikeresen oldotta meg azt a problémát, hogy a tömeges megfigyelést jogszerűen végezzék el, ugyanakkor a Snowden-ügy arra mutat rá, hogy ez egy megkérdőjelezhető eljárás, és sajátos értelmezése a jogszabályoknak. Valójában a Snowden-ügy által felvetett kérdések közül az az egyik legfogósabb – amire muszáj lesz a modern államoknak választ adniuk –, hogy hogyan lehet összeegyeztetni a jogszabályokat a gyakorlattal, vagyis milyen megfigyelési rendszer és hogyan üzemeltethető hatékonyan az internet korszakában.

Nagy cégek: az nem is úgy volt

A Snowden-ügy kirobbanása idején, 2013 júniusában először a helyi telefontársaságokat hozták hírbe az NSA-vel, mégpedig a telefonhívásokra vonatkozó metaadatok (ki, mikor, kinek telefonált) tömeges átadására derült fény, bár magukhoz a hívások szövegéhez állítólag nem fért hozzá az ügynökség. A metainformációkhoz való hozzáféréssel elsősorban az volt a probléma, hogy az amerikai állampolgárokkal is kapcsolatba hozható, ilyen jellegű tömeges megfigyelésre is alkalmazható az alkotmány negyedik kiegészítése, vagyis hogy alapos előzetes gyanú és bírói végzés nélkül nem lehetne ilyen adatgyűjtést folytatni. Tehát csak célzottan és nem tömegesen szabadna ilyen vizsgálatokat végezni. Az NSA azzal védekezett, hogy a Patriot Act fentebb említett 215-ös kiegészítése erre jogalapot ad, és egy titkos eljárás segítségével biztosítják, hogy ne sérüljenek meg az állampolgárok jogai. Fentebb láttuk ugyanakkor, hogy ez az érvelés erősen megkérdőjelezhető.

Miközben ez az első ügy sem tisztázódott megnyugtatóan, máris napvilágot látott a következő ügy, amelyben az NSA PRISM programjáról rántották le a leplet. Ezek szerint egy titkos program keretében az internet legnagyobb amerikai cégei működtek együtt az NSA-vel egy kétes megalapozottságú megfigyelési rendszer kiépítésében és működtetésében. A cégek azonban mindent tagadtak. Az ügyben érintett nagy cégek (például a Facebook, a Google vagy a Microsoft) egyúttal jelezték, hogy szeretnék transzparenssé tenni, milyen esetben és hogyan működnek együtt a hatóságokkal, hogy tisztázzák magukat. E nélkül ugyanis nem egyértelmű, hogy a cégek milyen mértékben működnek együtt önként az NSA-vel, és milyen mértékben áldozatai az NSA üzemeknek.

Ezen ügy kapcsán felmerült, hogy a felhasználók eleve mindent kizártnak magukról és maguktól a Facebookra, így aztán nincs is miért tartaniuk az NSA-tól. Ha jobban belegondolunk, akkor ez az érv erősen sántít, van, aki egyáltalán nem regisztrál közösségi oldalakra; van, aki pedig regisztrál ugyan, de nem tesz ki magáról személyes tartalmat. Az az állítás is megkérdőjelezhető, hogy aki a Google különböző szolgáltatásait használja, tisztában van vele, hogy adatait összekapcsolják, és a cég szinte mindent tud róla, például hogy mi érdekli (google search), hogy mit kommunikál e-mailen (gmail), hogy mit kommunikál telefonon (főleg, ha a világ legerjedtebb okostelefonos rendszerét, az androidot használja), hogy merre jár (Google Maps) és mikor, hol vannak ütemezett találkozóai (Google Calendar) – hogy csak a leglényegesebb szolgáltatásokat emeljük ki. Ez mind igaz, csak hogy a felhasználók a Google esetében egy cégnek adnak felhatalmazást arra, hogy ezeket az adatokat lássa és összekapcsolja – arra viszont nincs a cégnek felhatalmazása, hogy ezeket az adatokat „csak úgy” megossza az amerikai vagy bármely más ország hatóságaival.

A PRISM-ügy pikantériája, hogy a Huawei 2013 végén kivonult az amerikai piacról, mert a céget a kínaiak „trójai falovának” tartják az országban az otthoni katonai kapcsolata miatt, olyan biztonsági kockázatnak, amit nem lehet felvállalni. Könnyen hasonló helyzetbe kerülhetnek a nagy amerikai cégek is. A Snowden-ügy első hatásai

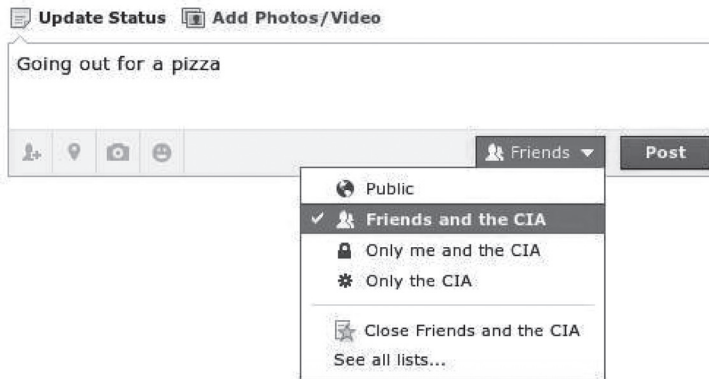
már látszanak az amerikai cégek teljesítményén, például a Cisco bejelentette, hogy váratlanul rosszabbul alakultak a 2013. évi bevételei, és a jövő év sem ígérkezik olyan rózsásnak, miután a nem amerikai kormányzati megrendelők egy része bizalmatlan a cég kommunikációs és hálózati termékeivel kapcsolatban.

Mérges szövetségesek, kritikus Európa

A fentebb említett két ügyön kívül – tömeges telefonos lehallgatás és PRISM – a Snowdenhez köthető kiszivárogtatások közül egy további vetett még igazán nagy nemzetközi hullámokat, a fentebb már említett, magas beosztású politikusok lehallgatása világszerre. Ezek szerint az NSA kémkedett legfőbb szövetségesei után, többek között német, francia, angol és spanyol politikusok szerepeltek a lehallgatott vezetők között. Összesen több mint 40 országot érintett a gyakorlat, ami kitudódása után erősen hatással volt az amerikai diplomáciai kapcsolatokra (Roberts – Lewis, 2013).

Megfigyelték a legmagasabb szintű politikusokat is, például Angela Merkelt, Németország vezetőjét, már jóval azelőtt, hogy megválasztották volna kancellárnak 2005-ben. Az NSA 2013 októberében ismerte el, hogy Merkelt 2002-től figyelték meg (Rawlinson, 2013). Az Európai Unió már ezt megelőzően is követelte az Egyesült Államoktól, hogy tegye közzé az európai polgárokkal kapcsolatba hozható megfigyelési tevékenységét, viszont ez az eset vezetett el ahhoz, hogy az Európai Parlament vizsgálatot indítson, amelyen videófelvételről nyilatkozatot tesz maga Edward Snowden is 2013 végén (Oltermann, 2013).

Európa bizalma azonban már e nélkül is megingott tengerentúli szövetségesében, Svédországban például 2013 júniusában az adatvédelmi hivatal úgy döntött, hogy a közszolgáltatások számára megtiltja a Google Apps szolgáltatások használatát, mint amilyen a Google naptár vagy a levelezés. Az indoklásban az állt, hogy a Google szolgáltatásai kapcsán nem egyértelmű, hogy az adatokat hogyan kezelik, milyen adatbányász módszereket alkalmaznak, és a bevont alvállalkozók pontosan mihez férnek hozzá (Davies, 2013). A döntésnek ugyan nincs közvetlen kapcsolata a Snowden-üggyel, a júniusi időzítés azonban arra utal, hogy a PRISM-botrány kipattanása egyáltalán nem segített a Google-nak a bizalom építésében.

2. kép

Végre: elérhetőek az új privátszféra-beállítások (Amin, 2013)

Feliratok a képen: „Elmegyek pizzáért.” Beállítások, hogy ki láthatja a bejegyzést:

„Nyilvános”

„Barátok és CIA”

„Csak én és a CIA”

„Csak a CIA”

Kedvencek között: „Közeli barátok és a CIA”

Az én nézőpontomból

Megnézve az első *Guardian*-cikket⁸ és a Snowdent, mint szivárogtatót leleplező, 12 perces videót (Poitras–Greenwald, 2013), majd átnézve az itt is hivatkozott cikket és átbogarászva néhány fórum bejegyzéseit, a magam részéről azt gondolom, hogy az emberek (az emberi kommunikáció) mind szélesebb körű, nem indokolt megfigyelése zajlik Amerikában. Amiben új a kialakult gyakorlat, hogy miközben 200 év alatt az volt a logika, hogy ha gyanús, engedélyt kérünk – ha megkapjuk, megfigyeljük, ahogy tudjuk, tehát konkrét személyek megfigyelése folyt, de csak azután, hogy azok gyanússá váltak; most adatgyűjtés (nem konkrét személyekről, hanem úgy általában) folyik, még azelőtt, hogy bárki gyanússá válna, így:

1. ha gyanússá válik valaki, akkor visszakereshető, hogy mit csinált még azelőtt, hogy gyanússá vált volna;
2. de eleve attól is gyanússá válhat, amit csinál (például automatizált szűrőkön keresztül), és akkor már konkrétan őt (is) figyelhetik.

⁸ Remek összeállítás található a *The Guardian* tematikus oldalán a <http://www.theguardian.com/world/the-nsa-files> címen.

Mindkét esetben igazolást nyer, hogy érdemes ezt az új rendszert fenntartani, és megfigyelni az embereket. Egyrészt, mert ilyen rendszer nélkül nem lehetséges utólag rekonstruálni korábbi eseményeket (mielőtt gyanússá vált volna valaki), másrészt mert így sokkal könnyebb kitalálni, hogy kit kell megfigyelni (kiszűrni, hogy ki gyanús a tömegeből). Érthető tehát, hogy az emberek egy jelentős része elfogadja a rendszer működését, és inkább felad valamennyit a nem különösebben magasra értékelt magán-szférájából, pláne, ha ez egyébként nem jár számára semmilyen kényelmetlenséggel (ez mindaddig igaz, amíg nem válik maga is gyanússá). Mi ezzel a gond? – kérdezik sokan.

A gond szerintem az, ha:

1. ezt a rendszert ellenőrizetlenül hagyják (vagy elsősorban azok kontrollálják, akik jól felfogott érdekből üzemeltetik azt),
2. miközben az alkotmányos elveket sem tartják be,
3. és az így felépített rendszert nem a céljának megfelelően használják.

Az első kettő egyelőre bizonyosnak látszik, a harmadikra még nincs bizonyíték. De, ahogy Daniel Ellsberg írja, képzeljük el, hogy az amerikai kongresszus minden egyes tagjáról van valahol valamilyen információ, ahogy minden kormányzóról, polgármesterről és minden újságíróról. A kérdés az, hogy ilyen kondíciók mellett lehet-e egyáltalán demokráciáról beszélni (Ellsberg, 2013). Kérdés az is, hogy meg kell-e várni azt, hogy egyértelmű bizonyítékok legyenek ilyen információk létezéséről, tehát hogy visszaéljenek a rendszer használatával, például kiderüljön, politikusokat zsarolnak meg magánéleti botlásaik miatt, hírességeket tesznek tönkre kompromittáló információkkal, üzletemberek (versenyársak)⁹ hallgatólagos támogatását szerezzék meg, vagy kényszerítsék őket bizonyos lépésekre stb.

Azt gondolom, attól még, hogy a technológia lehetővé teszi az emberek egyre nagyobb mértékű megfigyelését, ez még nem kellene, hogy automatikusan azt jelentse, hogy egy erre alkalmas rendszert ki is építsenek, vagy a korábbi szabályok megszegésével tegyék meg valamilyen indokra (nemzetbiztonság, terrorizmus stb.) hivatkozva.

Egyelőre a totális megfigyelhetőségre csak törekednek, és feltehetően egy darabig nem is érik el ezt a technológiai szintet. Fontos lenne viszont, hogy még most meg lehessen fogni a dolgot, amikor a teljes rendszer nem épült ki – és ne csak a technológiai korlátok állják gátját ennek, hanem a jogszabályok következetes betartása és a civil kontroll is. Amerika véleményem szerint nagyon rossz úton halad, és nagyon rossz példát mutat a demokratikus és nem demokratikus államoknak egyaránt világszerte, hogy hogyan lehet visszaélni az internettel és a felségterületén működő technológiai cégek, valamint azok felhasználóinak bizalmával. Ezzel felhatalmazza más országok kormányait és vállalkozásait, hogy ők is ezeket az új játékszabályokat kövessék, amivel deklarálja egy új cyberkorszak kezdetét, amiben a megfigyelés, a kémkedés, a mások rendszereibe való betörés teljesen elfogadott és legitim része a hatalmi játszmáknak – ahol a másik háta mögött még a szövetségesek is egymás ellenségei.

⁹Ne felejtsük el, hogy Edward Snowden egy vállalkozás alkalmazásában állt, amely rengeteg információhoz fér hozzá, nyilván a saját versenyársairól is. Az más kérdés, hogy ténylegesen visszaél-e ezzel, az viszont tény, hogy ennek a kísértése, kockázata fennáll.

Szögezzük le, Amerika (az USA) nem rendőrállam, nem totalitárius rendszer. Ugyanakkor rémisztű, hogy milyen könnyen hajlandó feláldozni az amerikai társadalom többsége a biztonság oltárán szabadságának egy részét és 200 éves hagyományait, amelyért olyan sokan áldozták az életüket.

Epilógus

Persze Amerika messze van, miért kellene, hogy ez érdekeljen minket itt Magyarországon? Csak a tisztánlátás kedvéért: a megfigyelő rendszer nem válogat, ha igazak a kiszivárogtatott információk, akkor mindenkit megfigyelhetnek bárhol a világon, aki használja az érintett cégek szolgáltatásait, amelyek a világ legnépszerűbb online oldalait üzemeltetik, levelezőrendszereket, keresőket, közösségi oldalakat, fotómegosztókat, felhőszolgáltatásokat – nem csak online vagy a számítógépeken, hanem okostelefonokon is. Senki sincs biztonságban, bárkit megfigyelhetnek, aki használja ezeket a szolgáltatásokat, legyen az akár magyar vagy más állampolgár.

Bárki, aki ma internetezik a világon, végig kell, hogy gondolja, vajon mit tudhatnak róla, és mihez kezdhetnek ezzel az információval a jövőben, ha valamiért érdekessé válna a személye a hatóságok számára. Persze a legtöbben azzal nyugtatják magunkat, hogy nekik semmi titkolnivalójuk nincs, és az ő életük egész biztosan nem érdekes a titkosszolgálatok számára.

Irodalom

- akiraly: Obama sokat bukott a lehallgatási botrányon. In *444.hu*. 2013. június 17. <http://most.444.hu/2013/06/17/obama-sokat-bukott-a-lehallgatasi-botranyon/> Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Amin, Adnan R.: Of Spies and Ballerinas. In *Citizen of an Idiocracy Blog*. 2013. június 13. <http://adnanramin.wordpress.com/2013/06/13/spies-ballerinas/> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- BBC News: Only 1% of Snowden files published – Guardian editor. In *BBC News*. 2013. december 3. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-25205846> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Bede Márton: Minden telefonhívásra kíváncsi Obama. In *444.hu*. 2013. június 7. <http://444.hu/2013/06/07/minden-telefonhivasra-kivancsi-obama/> Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Davies, Simon: Sweden’s data protection Authority bans Google cloud services over privacy concerns. In *The Privacy Surgeon*, 2013. június 13. <http://www.privacysurgeon.org/blog/incision/swedens-data-protection-authority-bans-google-apps/> Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Eisler, Peter – Page, Susan: 3 NSA veterans speak out on whistle-blower: We told you so. In *USA Today*. 2013. június 16. <http://www.usatoday.com/story/news/politics/2013/06/16/snowden-whistleblower-nsa-officials-roundtable/2428809/> Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Ellsberg, Daniel: Edward Snowden Is a Hero and We Need More Whistleblowers. In *The Daily Beast*. 2013. június 10. <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/06/10/daniel-ells->

- berg-edward-snowden-is-a-hero-and-we-need-more-whistleblowers.html Újra letöltve 2013. december 9.
- Gallagher, Sean: What the NSA can do with „big data”. In *Ars Technica*. <http://arstechnica.com/information-technology/2013/06/what-the-nsa-can-do-with-big-data/> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Gellman, Barton: Code name ‚Verax’: Snowden, in exchanges with Post reporter, made clear he knew risks. In *The Washington Post*. 2013. június 10. http://www.washingtonpost.com/world/national-security/code-name-verax-snowden-in-exchanges-with-post-reporter-made-clear-he-knew-risks/2013/06/09/c9a25b54-d14c-11e2-9f1a-1a7c-dec20287_story.html Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Greenwald, Glenn – MacAskill, Ewen – Poitras, Laura: Edward Snowden: the whistleblower behind the NSA surveillance revelations. In *The Guardian* (London). 2013. június 9. <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance> Újra letöltve 2013. december 9.
- Jordan, Nicole: BARACK OBAMA: HEY BABY, WHAT YOU WEARING? In *Kulfoto.com*. 2013. június 11. <http://www.kulfoto.com/funny-pictures/46612/barack-obama-hey-baby-what-you-wearing> Újra letöltve 2013. december 9.
- Klaidman, Daniel: How Barack Obama Made Friends With Big Brother. In *The Daily Beast*. 2013. június 6. <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/06/06/how-barack-obama-made-friends-with-big-brother.html> Újra letöltve 2013. december 9.
- Kuchera, Ben: Edward Snowden, Ars, the NSA, and me: digging through the past of the gamer who changed the world. In *The Penny Arcade Report*. 2013. június 17. <http://www.penny-arcade.com/report/article/edward-snowden-digging-through-the-past-of-the-gamer-who-changed-the-world> Újra letöltve 2013. december 9.
- Nesnera, de Andre: Is NSA Leaker Edward Snowden a Traitor? In *Voice of America*. 2013. augusztus 8. <http://www.voanews.com/content/snowden-traitor/1726272.html> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Newton, Casey: UK officials destroy Guardian hard drives in misguided effort to stop Snowden stories. In *The Verge*. 2013. augusztus 19. <http://www.theverge.com/2013/8/19/4638202/uk-officials-destroy-guardian-hard-drives-in-misguided-effort-to-stop> Újra letöltve: 2013. december 9.
- New York Times Editorial: President Obama’s Dragnet. In *The New York Times*. 2013. június 6. http://www.nytimes.com/2013/06/07/opinion/president-obamas-dragnet.html?pagewanted=1&_r=2&hp&_r=0 Újra letöltve: 2013. december 9.
- Oltermann, Philip: Edward Snowden to give evidence to EU parliament, says MEP. In *The Guardian*. 2013. december 8. <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/08/edward-snowden-nsa-evidence-eu-parliament-surveillance> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- People Press: Majority Views NSA Phone Tracking as Acceptable Anti-terror Tactic - Public Says Investigate Terrorism, Even If It Intrudes on Privacy. In *People Press*. 2013. június 10. <http://www.people-press.org/2013/06/10/majority-views-nsa-phone-tracking-as-acceptable-anti-terror-tactic/> Újra letöltve: 2013. december 9.
- Poitras, Laura: The Program. In *New York Times*. 2012. augusztus 22. http://www.nytimes.com/2012/08/23/opinion/the-national-security-agencys-domestic-spying-program.html?_r=0 Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Poitras, Laura – Greenwald, Glenn: NSA whistleblower Edward Snowden: ‚I don’t want to live in a society that does these sort of things’ – video. In *The Guardian*. 2013. június 9. <http://www.theguardian.com/world/video/2013/jun/09/nsa-whistleblower-edward-snowden-interview-video> Újra letöltve: 2013. december 9.

- Rasmussen Reports: 57% Fear Government Will Use NSA Data to Harass Political Opponents. In *Rasmussen Reports*. 2013. június http://www.rasmussenreports.com/public_content/politics/general_politics/june_2013/57_fear_government_will_use_nsa_data_to_harass_political_opponents Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Rawlinson, Kevin: NSA surveillance: Merkel's phone may have been monitored ,for over 10 years'. In *The Guardian*. 2013. október 26. <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/26/nsa-surveillance-brazil-germany-un-resolution> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Reitman, Rainey (2013): 86 Civil Liberties Groups and Internet Companies Demand an End to NSA Spying. In *Electronic Frontier Foundation*. 2013. június 10. <https://www.eff.org/deeplinks/2013/06/86-civil-liberties-groups-and-internet-companies-demand-end-nsa-spying> Újra letöltve: 2013. december 9.
- Riechmann, Deb: Kerry: Some NSA surveillance work reached ,too far' and will be stopped. In *Star Tribune*. 2013. november 1. <http://www.startribune.com/230197991.html> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Roberts, Dan – Lewis, Paul (2013): Obama left increasingly isolated as anger builds among key US allies. In *The Guardian*. 2013. október 24. <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/24/obama-isolated-anger-builds-us-allies> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Savage, Charlie – Wyatt, Edward – Baker, Peter: U.S. Confirms That It Gathers Online Data Overseas In *The New York Times*. 2013. június 6. <http://www.nytimes.com/2013/06/07/us/nsa-verizon-calls.html?ref=opinion> Letöltés ideje: 2013. június 18.
- Shorrock, Tim: Obama's Crackdown on Whistleblowers. In *The Nation*. 2013. március 26. <http://www.thenation.com/article/173521/obamas-crackdown-whistleblowers#> Letöltés ideje: 2013. december 9.
- Tarabay, James: Government whistle-blowers to Edward Snowden: Don't come home. In *Al Jazeera America*. 2013. december 5. <http://america.aljazeera.com/articles/2013/12/5/jailed-whistleblowerstowedwardssnowdendonatcomehome.html> Letöltés ideje: 2013. december 6.
- Taylor, Chris: Through a PRISM, Darkly: Tech World's \$20 Million Nightmare. In *Mashable*. 2013. június. 7. <http://mashable.com/2013/06/06/through-a-prism-darkly-techs-20-million-nightmare-is-our-fault/> Letöltés ideje: 2013. december 9.